

Műemlék és építészeti örökség

Azt lehetne hinni, mindenki tisztában van azzal, mi is a műemlék. Bár a jogszabály maga bajba jut, amikor fogalmazni kell, mert csak önmagával tudja fogalmazni a műemléket, éppúgy, mint a KRESZ, amikor az azt mondja, hogy az a lakott terület, aminek az elejét a lakott terület eleje, a végét a lakott terület vége tábla jelzi. Ugyanígy vagyunk a műemlékekkel. A jogszabály szerint az műemlék, amit az építésügyi miniszter és a művelődésügyi miniszter műemléknek nyilvánít (akkor még ilyen tárcák voltak). Nem sokra megyünk tehát ezzel a meghatározással. Megpróbálom hát a dolognak az elméleti, filozófiai lényegét megragadni. Azt mindenesetre leszögezhetjük, hogy a műemlék az mindenkor ingatlan, és ingatlanon belül is épület, építmény, mint pl. a gyönyörű csempeszkopácsi templom. Nem valamifajta ingóság, mint tetszem az a garamszentbenedeki úrkoporsó, az Esztergomi Keresztény Múzeumban, ami múzeumi tárgy, hiszen úrnapi körmeneti rekvizitumról van szó, és nem épített emlékről. De ezzel még nem jutottunk messze. Nyilvánvaló, hogy az épületeken, építményeken belül kell a műemléknek valamilyen specifikumának lenni, ami kiemeli a milliányi építmény közül, ahogy kiemeli az előbb látott csempeszkopácsi templomot ezek közül az építmények közül, amelyek tízezerrel, százezerrel állnak az országban. Melyek ezek a specifikumok? Pogány Frigyes alapvető elméleti munkássága és kutatásai óta – legalább itt Magyarországon – három jegyét szoktuk megemlíteni a műemlékeknel. Ez a *történeti érték, az esztétikai érték és az etikai érték*. E köré a három értékrend köré csoportosítva próbálom én is elmondani, összegezni mondanivalómat.

Az esztétikai érték az, amit a múlt században, amikor a műemlékvédelem világszerte kialakult, kizárólagosnak tekintettek. Ha egy épület szép, művészi, tetszik az embereknek, akkor ezt már a múlt században is műemléknek tekintették. Az azonban már századunk sajátossága, hogy az esztétikai értéken kívül az etikai értéket, ill. a történelmi értéket is figyelembe veszi. Hogy a szépség, a művészi minőség mellett a történelmi érték a műemléknek fontos, mai fogalmaink szerint talán legfontosabb ismérve, a XX. század műemlékvédelmének az újdonsága a XIX. századdal szemben. Ez a kettő: az esztétikum és az etikai érték azt fejezi ki, hogy a műemlék értéktöbblettel rendelkezik, etikai, morális értékek kifejezője és egyben ébresztője is.

Annak, hogy egy műemlékben mikor alakul ki ez az értéktöbblet, Magyarországon nincsen korhatára. Némely műemlékileg fontos országokban – mint pl. Franciaországban – száz év az a türelmi idő, ami minimálisan szükséges ahhoz, hogy egy épület műemlék legyen. Magyarországon ilyen értékhatár nincs. Így műemléknek tekintünk nagyon sok XX. századi emléket is, mint pl. Árkay Aladár és fia, Árkay Bertalan nagyszerű városmaiori templomát, amit az 1930-as években építettek. A legfiatalabb műemlék ma Magyarországon az 1948-ban épült – most már ismét Erzsébet-téri – autóbusz-pályudvar, Nyíri Istvánnak az alkotása. Miért nem ismerünk korhatárt? Azért, mert azt valljuk, hogy a műemlék akármilyen fiatal, mégis annak a kornak – amikor épült – a kőbe faragott, téglából formázott, vagy bármilyen építőanyagból létrehozott tanúsága. Hiszen a műemlék az idők során változott, pusztult, újjáépítették, egyik kézből a másikba került, olyankor átalakították, díszítették. Valóságos történelemkönyv. Történelemkönyv nemcsak akkor, ha ezer, vagy ötszáz éves, hanem akkor is, ha ötven. Legfeljebb nem ötszáz oldalas, három kötetből álló könyv, hanem vékony füzet, de annak a kornak, amikor létrejött, a történelmi tanúsága. Ebben a tekintetben nyilvánvalóan nincs különbség a régmúlt korok és az újabb korok tanúja között, csak annyi, hogy az egyik hosszabb időszak tanúságát fejezi ki, a másik pedig rövidebbét. Mivel Magyarország a török hódoltság következtében középkori és annál régebbi műemlékekben nagyon szegény, ezért – nem szabály, inkább szokás – minden török előtti emléket műemléknek tartunk nyilván, akár jelentős, akár nem jelentős, és csak a fiatalabb műemlékeknel súlyozunk. Így pl. műemlékként tartottuk számon azt a kis, semmitmondó templomromot, ami Tihanyban, a félsziget nyakánál állott a 71-es úttól nem messze. Gerő László állította helyre még az 1950-es években. Nincs rajta semmi műforma, lényeges részlet. Önmagában jelentéktelen, de minthogy középkori, így a fennálló szokásaink szerint műemléknek tartjuk számon.

De nem szelektálunk a tekintetben sem, hogy a műemlék a magyar nép által létrehozott emlék vagy valamilyen idegen kultúrának az alkotása. Magyarországon műemlékként tartjuk számon a törökkori emlékeket, mint pl. Pécsen Jakováli Hasszán dzsámiját. Fontos műemlé-

künk, noha olyan korszakra utal, ami nem szimpatikus számunkra. De a szimpátia kérdését Magyarországon félretettük. Mint tudjuk, nem minden országban van így. Nemcsak az utódországokban lévő magyar műemlékek sorsáról van szó, de ismert, hogy a Balkánon, Jugoszláviában, Romániában, Bulgáriában, Görögországban nem állítják helyre a török emlékeket, hanem pusztulni hagyják őket. Magyarországon ilyen megkülönböztetést nem teszünk vagy legalábbis igyekszünk nem tenni, és azt hiszem, hogy valóban nem is teszünk.

A műemlék etikai értékénél fogva a történetiség tekintetében bizonyos mérlegeléssel megis kell élni. A budapesti Gát utcai József Attila szülőháza műemlékként tartjuk számon, holott ilyen épület Magyarországon építészeti értékét tekintve tengernyi van, de József Attila ott született. Véleményem szerint megérdemli az épület, hogy József Attila személyére tekintettel műemlék legyen. Eddig rendben van. De pl. megérdemli-e ugyanazt, ha tudjuk, hogy hol van Szálasi Ferenc vagy Hitler Adolf szülőháza? Műemlék-e? Véleményem szerint nem. Tehát az etikum, a morális értékrend az, hogy a műemlékek pozitív értékének kell lennie, jelen van a műemléki értékelésben. Hozzáteszem, hogy nem minden ország felfogásában egyformán, a magyarban mindenesetre ezeket az egyértelműen negatív történeti „értékeket” nem tekintjük műemléki értéknek. De menjünk tovább! Műemlék-e egy barlanglakás? Építmény, tehát ezt a kritériumot kielégíti, történelmi értéke van, hiszen dokumentatív jellegű, bemutatja hogyan éltek és – horribile dictu – hogy élnek napjainkig emberek, mélyen elmaradva a XX. század igényeitől. Műemlék-e, vagy sem az a történeti érték, ami az elmaradottságnak a kifejezője? Vitatott. Minthogy pedig a műemlékvédelem nem egzakt tudomány, nehéz rá egyértelmű választ adni. Hosszú időn keresztül nem szerepelt a műemlékjegyzékben egyetlen barlanglakás sem. De hosszú töprengés után az elmúlt években Szokolján egyet műemléki védelem alá helyeztünk. Mi több, igyekszünk helyre is állítani.

Még mindig nem vagyunk végén a kétségeknek, mert ez a visszahúzó jelenség nemcsak a dolog történetiségében jelentkezik, hanem művészi mivoltában is. Budapesten a Villányi úti ciszter templom Walder Gyulának, a két háború közötti építészet egyik vezető mesterének az alkotása. Walder ezt a templomot neobarokk stílusban építette az 1930-as években vasbetonból, de kívül teljes egészében barokk köntösbe öltöztette. Nagyon sokan azt hiszik, hogy csakugyan barokk templommal van dolguk és meglepődnek, amikor hallják, hogy a XX. században épült. Akkor, amikor a világ építésze már messze túl volt ezen, amikor a vezető magyar építészek is a kibontakozó modern építészet nyelvén szólaltak meg. Nos, Molnár Farkas teljesen egyidős Pasaréti úti házával összehasonlítva mit kezdünk ezzel a neobarokk épülettel, ami egy megkészt, művészileg reakciós építészetnek a kifejezője? Műemlék, vagy nem műemlék? – ez a kérdés. Ma ez a ciszter templom nincs műemléki védelem alatt, de sokan vannak, akik azt mondják, hogy védeni kellene. Éppen úgy, mint pl. az 1950-es évek szocreál épületeinek egy részét, hiszen a történetiségre való utalásuk nem kétséges.

Nem egyszerű tehát a kérdés eldöntése és minél mélyebbre ássuk magunkat, annál több ilyen nehézséggel találkozunk szemben magunkat. Pl. hogy *ide tartoznak-e az emlékművek?* A világ számos országában az emlékművekkel a műemléki szervezet foglalkozik. Magyarországon nincs így, nálunk az emlékműveket nem soroljuk a műemlékek közé. Kérdezhetik, hogy miért? Hát József Attilának a szobra vagy bármelyik szobor nem emlékeztet valamire, vagy valakire, valamilyen eseményre, személyre? Nem történeti értéknek a kifejezője-e? Olyan értelemben, mint a műemlék, nem. Miért? Az emlékmű történetisége és a műemlék történetisége között nagy különbség van. Az emlékművet az emberek utólag, azzal a meghatározott céllal hozták létre, hogy József Attilára vagy a 48-as forradalomra, vagy bármire emlékeztessenek. Utólag, szándékosan. A műemléknél nem így van. A műemléket soha nem műemléknek építették, hanem templomnak, lakóháznak, várnak, püspöki palotának, bárminek. Soha nem az volt a cél, hogy ez majd egyszer műemlék legyen és így műemléki értéket képviseljen. Hanem magába szívta, természetéből következően összegyűjtötte a történeti értékeket, amit az emlékmű vonatkozásában az emberek ruháztak rá. Nagy különbség, ezért Magyarországon különbséget teszünk *emlékmű* és *műemlék* között. Ez nem jelenti azt, hogy egyes emlékművek ne lehetnének műemlékek is egyben. Azok, amelyeknek a művészi értéke megüt egy bizonyos színvonalat, azokat igenis műemléknek tekintjük, mint pl. a Milleniumi emlékművet. Nem azért, mert emlékeztet a honfoglaló magyarokra és a magyarság ezeréves ittélésére, hanem mert emlékeztet az 1896-os társadalmi, történelmi, művészeti viszonyokra, mert Zala Györgynek és Schickedanz Alfrédnek a nagyszerű építészeti, szobrászati és városépítészeti alkotása. Ezen értékeinél fogva nyilvánvalóan kimeríti a műemlék fogalmát, függetlenül az emlékmű voltától. Ilyenek nemcsak világiak, hanem egyházi emlékművek is lehetnek, mint pl. a budapesti Szentháromság téri pestisoszlop, vagy közismertebb nevén Szentháromság oszlop.

Még mindig nem vagyunk a végén a történetiséggel kapcsolatos kérdésfeltevésnek, mert mi van pl. az olyan történeti emlékhelyekkel, mint a mohácsi csatamező? Nos, a mohácsi csatamező a magyar fogalmak szerint nem műemlék, tekintettel arra, hogy nem építmény, hanem egy darab föld, ami a magyar műemléki fogalmak szerint nem műemlék, hiszen nem építmény. Más kérdés, hogy amikor a 450. évforduló volt, akkor Vadász György építész tervei szerint létesítettek egy történeti emlékhelyet, ami már építmény. Lehet, hogy ez bizonyos idő múlva műemlékké válik, akárcsak az itt kialakított emlékpark, de maga az emlékhely a magyar műemléki fogalmak szerint nem az.

Térjünk át az *esztétikumra!* Itt is vannak kételyek. Vannak szerencsés sorsú műemlékek, amelyek esztétikai értéke abszolút. Amikor az egri minorita templomot építették, az emberek akkor is és azóta is egyfolytában gyönyörűnek találták és találják. Nagyon remélem, hogy ameddig emberek élnek a földön, addig a magyar barokk egyik legszebbjének nem lehet gondolja – ha szabad így fogalmazni –, hogy az emberek szépek, művésziek, esztétikusnak tekinték. De nem minden műemléknek ez a sorsa. Somogyváron egy olyan kolostor és kolostori templom állt, ami Nyugat-Európa egykorú templomaival vetekedett, de tönkrement, elpusztult. Azoknak a romoknak, amelyek ma itt állnak, vajon van-e esztétikai értékük? Nincs. Számos műemlék van, ami az idők során a maga fizikai mivoltában, pusztulásában elvesztette esztétikai értékét. Történeti értéke minden műemléknek van, de esztétikai értéke nem feltétlenül és nem szükségszerűen. A helyreállító építész egyik fontos feladata éppen az, hogy azt az elveszett esztétikumot, amit az idők során lehámoztak, lehullt, vagy mesterségesen eltávolítottak a műemlékről, építészeti eszközökkel visszacsempéssze. A soproni Előkapu utca, egy fűrészfogas utca volt egészen a századfordulóig, amikor az Előkapu innesső házsorát a városháza építése során lebontották. Hallatlan veszteség volt. Pótolhatatlan. De húsz évvel ezelőtt, amikor az Előkaput feltárták, építészeti rendezték. A tervező építész, Nagypál Judit, egyszerű eszközökkel mozgalmassá tette az ugyancsak elpusztult külső kapura utaló lendülete vasbeton ívvel, a lemelyített terepszint gyepesítésével, virágokkal valamit visszacsempésett az elpusztult esztétikumából. Minden műemlék-helyreállító építésznek ez a feladata.

Az esztétikai érték azonban nemcsak a maga fizikai, anyagi mivoltában változik, hanem az emberek tudatában is. A magyar népi építészet egyik gyöngyszeme a Vas megyében lévő szalafői Pityerszeren lévő kástu, amit – akik ismerik, remélem nem cáfolják meg szavaimat, akik pedig nem ismerik, kérem higgyék el nekem – a magyar építészet egyik legszebbjének tartok. Olyan csodálatos épület, ami párját ritkítja Magyarországon. Az a múlt század eleji parasztember – valamikor 1820 körül épült a kástu – azzal az ács komájával vagy barátjával vagy falubélijével, aki létrehozta ezt a kástut (a kástu egy kisparaszti gazdasági melléképület), nem akart szépet létrehozni. Olcsón, célszerűen, helyi anyagokkal akarta fölépíteni, hogy a földszinten betehesse a tető alá a szekerét meg a boronát, meg az ekét, az emeletre meg felvihesse a gabonát. Ott biztonságban van. Mégis: akaratán kívül a tömegekkel, a színéssel, a

Celldömölk, templomrom: a történeti érték jellegzetes példáját, esztétikai értéke alig van (Dobos Lajos felvétele)

A teleméri rk. templom falképei (Aquilax János mester alkotásai 1377-ből) nemcsak történeti, hanem jelentős esztétikai értéket is képviselnek (Dobos Lajos felvétele)

formákkal, a természettel való kapcsolatában olyan tökéletesen harmonikus épületet hozott létre, aminek ma – akik oda látogatnak magyarok és külföldiek – csodájára járnak. Egyetlen „hibája” van, hogy északra néz, így tulajdonképpen csak reflektorral világítva fényképezhető, mert örökké árnyékos. Gyönyörű. Csakhogy ezt az épületet, ami most már vagy százhetven éve gyönyörű, legalább százhusz éven keresztül nem tartották annak. Senkiben nem merült fel, hogy a népi építészet tartozhat a szépség kategóriájába. Igaz – nem igaz, nem tudom, mindenesetre azt állítják, hogy amikor az 1930-as években megkérdézték a magyar műemlék-védelem akkori kiváló vezetőjét: miért nem védenek népi műemlékeket? – állítólag azt válaszolta volna, hogy: hát a trágyát ne védjük? Ez volt az értékelése a népi építésznek. Az, hogy itt esztétikai kategóriáról van szó, évszázadon keresztül nem merült fel. El kellett jutni a közgondolkodásnak arra a fokára, hogy a népi építész esztétikai értéke egyáltalán szem elé kerüljön. Ma már ott van. Ez az épület tehát a létesítése után százhusz évvel nyerte el az emberek tudati fejlődésében az esztétikai kategóriát.

De ez még bonyolultabb is lehet! Itt van pl. a szecsesszió. Lechner Ödön Postatakarék-pénztára világszenzáció volt, amikor épült. (Lásd a hátsó borítón.) Hadd áruljam el, hogy amikor építész-hallgató voltam az 1940-es évek végén, akkor mi, akkori építészhallgatók a szecsessziót a csúnya, az otromba, az ízléstelen szinonímájának tartottuk. Ha valamit nagyon le akartunk szólni, mint ízléstelent, mint otrombát, akkor azt mondtuk, hogy ez olyan szecsessziós. Ez nemcsak a saját butaságunk volt, hanem közbutaság is: az egész magyar közvélemény ilyenek tartotta a szecsessziót. Erre az időre az épület elvesztette az esztétikai értékét. Szerencsére az 1960-as évekre ez ismét változott és ma már tudjuk, hogy a magyar Gaudinak egy világraszóló művével állunk szemben, vagyis visszanyerte esztétikai értékét.

Nekünk, műemlékeseknek nagy szerencsénk, hogy a történelmi érték és az esztétikai érték rendszerint együtt jár. Együtt jár a már említett Jakováli Hasszán dzsáminál, ami nemcsak fontos történelmi érték, hanem – mit tagadjuk – nagyon szép épület is. A műemlékek többségénél így van ez, de nem mindig. Pl. a József Attila szülőház nem hordoz esztétikai értéket. De vannak más műemlékek is, amelyek szintén nem hordozóik esztétikumnak, csak a történetiségnek. Ilyenek a földvárak. A szabolcsi földvárat egyszer láttam repülőgépről: fantasztikus. Önmagában – úgy vélem – szépek mégsem tekinthető. Egyszerűen a lényegénél fogva nem tudja kielégíteni a szépség kategóriáját. De a történetiségét igen.

A népi építész esztétikumát a műemlékvédelem csak a XX. sz. derekán ismerte fel. (Palkonya, pinceegyüttes – a magyarországi német nemzetiség építészetének jellegzetes példája.)

Az egeri minorita templom esztétikai értéke nem változott az idők során (Dobos Lajos felvétele)

Már volt szó azokról a műemlékekről, amelyek erőszakos módon veszítették el esztétikai kategóriájukat, azért nem rendelkeznek vele.

Hadd szóljak néhány szót az *etikumról* is. Szándékosan egy távoli kultúra épületével akarom illusztrálni, hogy mi is igazán az az etikai érték, amiről Pogány Frigyes szólt, és rá hivatkozva én is szólni kívánok. 1972-ben részesültem abban a nagy szerencsében, hogy láthattam Mexikóban a Yukatán félszigeten Uxmal ún. helytartói palotáját. Azóta életre szóló élményem. Amikor leültem ott a fűben, a virágok közé és bámultam ezt az utolérhetetlenül szép épületet a maga fantasztikus frizével, amit mintegy ezer éve hoztak létre azok a maja kőfaragók, akiknek még csak fémszerszámuk se volt, hanem a követ egy keményebb kővel dolgozták meg. És bámulatomban elgondolkoztam azon, hogy tulajdonképpen mi közöm nekem, XX. századi műemlékes építésznek az ezer évvel ezelőtti maya kőfaragókhoz? Az égvilágon semmi. És ez az épület a maga történetiségével és esztétikumával mégis rabul ejtett és úgy éreztem, hogy azonosulni tudok az ezer évvel ezelőtti mayákkal. Értem a nyelvüket, a gondjaikat, a törekvéseiket. Hatalmába kerített az a katarzis-érzés, aminek a felkeltésére természetesen nemcsak a műemlék, nemcsak az építészet képes, hanem a művészet minden ága. Ez közismert, mégis hadd legyek annyira elfogult az építészet és a műemlékek iránt, hogy állítsam azt – nem bizonyítható, de hadd állítsam –, hogy ennek a katarzisélménynek a keltésére egyik legalkalmasabb az építészet, a műemlék. Miért? Mert ezer évnek a történetéről vall, mert hidat alkot rég letűnt kor, rég letűnt nép és a ma embere között. Az építészet a maga három dimenziójával, mi több: négyvel (mert hiszen az ember körbejár, bemegy, minden pillanatban más élményben részesül a mából, a tegnaptól, a tegnapelőttől, tehát az idő is dimenzió), a maga hallatlan komplexitásával olyan művészi, tudati és tudományos katarzist ad az embernek, amire csak a maga mivoltában képes az épület, hogy ismereteket, érzéseket, emberséget, humánusot nyújtson át annak, aki képes a befogadására. Ez az az etikai érték, amit a műemlék a maga történetiségével és esztétikumával a szemlélőben létrehoz. A történetiség és az esztétikum hozzá létre az etikai értéket és bizonyítja azt az állítást, hogy a műemlék értékőbb.

Mennyi van a műemlékekben ebből a hármas értékrendből? Van, amelyikben több van, amelyikben kevesebb. Veszprém megyében, Sáska faluban a kis román kori templom nekünk, magyaroknak értékes emlékünknél, de vajon összemérhető-e a Szent Péter Bazilikának a történeti, esztétikai, etikai értékével? Azt hiszem, nem mérhető össze. Nemcsak azért, mert azon a csodálatos épületen Bramante, Michelangelo, Bernini kezenyoma van, hanem azért se, mert az a katolikus vallás központja, onnan sugárzik ki az eszme. Ott a történetiség, az esztétikum, az etikum sokkal akkumuláltabban van jelen, mint a kis sáskai templomnál.

Ahány ország, annyi kategóriába próbálja valahogy beskatulyázni az emlékeket. Mi azt mondjuk, hogy van „M” (műemlék) és „MJ” (műemlékjellegű) épület, ami jelképezi azt, hogy ebben több érték van, a másikban kevesebb. Csakhogy – és itt van az újabb nagy buktató – a hármas értékrendből nemcsak a sáskai templomban van ám, hanem csökkent mértékben sok más épületben is. Ezek egymás mellett állnak. A Rumbach Sebestyén utcai M kategóriájú zsinagóga, Ottó Wagner, a nagy szecessziós bécsi építész egyetlen magyarországi munkájával szemben ott áll az ismeretlen építész, építőmester által épített műemlékjellegű koraklasszicista ház –, és alig odébb ott van az a műemlékileg nem jegyzett épület a Wesselényi utca sarkán, amire már nem jutott a műemléki értékrendből, de aminek értéke, *építészeti örökség* jellege nem vitatható. Ahogy a műemlékvédelem majd száz évvel ezelőtt eljutott oda, hogy az esztétikum mellett a történetiséget is védje, a XX. század végére Magyarországon (és világszerte) a műemlékvédelem eljutott arra a felismerésre, hogy a történetiségből, az esztétikumából és az etikumból nemcsak a kiemelkedő műemlékekre jut, hanem azokra is, amelyek egyedileg nem férnek bele a műemléklistánba, de amelyek a városoknak a szövetét, a karakterét adják. Van Pápán egy műemlékileg nem védett utca. De Pápa ettől Pápa, nemcsak a Fő utcától, meg a Fő tértől. Ettől városok a városok, ezt nem értette meg az 1960-as, 1970-es évek extenzív városfejlesztése, ami lesöpörte a legszebb, a legkarakteresebb, a legizgalmasabb magyar városok jelleget adó városzövetét Debrecenről, Veszprémtől Székesfehérvárig, Hajdúböszörményig (meddig folytassam?). Ez az a felismerés, ahova a XX. sz. végére eljutott a műemlékvédelem, ahol már egy sínpályán folytatódik az útja az urbanisztikával, mert ezeket a városrészeket csak urbanisztikai módszerekkel lehet védeni. És ahol egy vágányra kerül a helyi közösségekkel, az önszerveződő helyi akarattal, mert ma már a helyi akarat nem elpusztítani akarja a helyi értékeket (nota bene: eddig is a voluntarista vezetők pusztították el). A helyi közösségek mindig ragaszkodtak a hagyományaikhoz, mert az a saját helyi identitásukat fejezi ki. Ez az, ahol a honismereti köröknek, a műemléki albizottságoknak, a városvédő egyesüle-

teknek a műemlékvédelemmel együtt, mi több: a műemlékvédelmen túl is védeni kell a helyi értékeket, mert ezeket nem lehet központilag védeni. Egy pincesorst csak az ott lakók tudnak védeni, ezt a műemlékvédelem kiegészítéseként az önkormányzatoknak és velük együtt a spontán helyi társadalmi szerveződéseknek kell védeniük. És ha ez megvalósult, akkor a XXI. század műemlékvédelme és urbanisztikája el tudja kerülni az olyan szörnyűségeket, mint amit a mi nemzedékünk létrehozott, és amiből remélhetőleg tanult.

Entz Géza:

A magyar építészeti örökség határainkon túli emlékei

Az 1872 április 4-én megalakult Műemlékek Országos Bizottságának volt egy kiadványa, amely nagy kötetekben jelent meg egészen az I. világháborúig. E kötetek beszámoltak a magyar műemlékvédelem első négy évtizedének munkáiról. Feltűnhetik, hogy a szóban forgó emlékek mind a Felvidéken, Burgenlandban és Erdélyben szerepelnek. Az akkori ország közepéről, a jelenlegi ország területéről szinte semmi. Vajon ennek mi az oka? Az, hogy ott megmaradtak a műemlékek. És itt az ország közepén nagyon sok elpusztult, vagy annyira átalakult, hogy szinte nem is lehet műemléknek tartani. Ma már tudjuk, hogy nagyon sok olyan emlék van, amely első látásra jelentéktelen, de ha megkutatják, akkor kiderül, hogy olyan történeti, esztétikai, etikai értékei vannak, amilyeneket Román András részletezett.

A megmaradtak ugyan a történetiségnek, és esztétikumnak magas fokán állnak, mégis ezek az emlékek túlnyomó részben (talán egyedül a kassai dóm kivételével) származékok: a magyar művészeti központoknak a kisugárzásai. Hol voltak ezek a magyar művészeti központok? Ezek Budán voltak, Székesfehérváron, Visegrádon, Esztergomban. És mi maradt belőlük? Az, amit ma a régészek ásója feltár. E nagy művészeti központok a II. világháború után – legalább részben – ismertté váltak, s belőlük meg tudjuk ítélni, hogy a történeti Magyarország építészete és építészeti értékei egymással összefüggenek. A Kárpát-medence történeti egysége az, amely az egész összefogja. E történeti egység egyszersmind izlésbeli és művészeti igénybeli egységet is mutat.

Hogy jobban értsük egymást, kitérőt kell tennem. Mi volt az építészet szervezete 1800-ig? Ebben a társadalom különböző rétegei különböző feladatokat végeztek. Voltak olyanok, akik megrendeltek, akik építkeztek, akik az építkezéshez szükséges pénzügyi feltételeket nyújtották és megmondták, hogy mit akarnak. Voltak olyanok, akik ezt megvalósították, szakmai szinten, segédmunka szinten – és létrejött a műalkotás. Ez a megrendelői vezetéssel kialakult szervezet a XIX. században megváltozott. Ma is van megrendelés – de nem jellemző az egész művészetre, mert nem a megrendelő az, aki vezető szerepet játszik, hanem az alkotó, a művész. Ez természetesen sommás megállapítás, de jelzi, hogy a XIX. században valami alapvetően megváltozott. Mikor vett részt a társadalom inkább az építészetnek a létrehozásában? Amikor egyes művészek alkotnak, vagy amikor az egész társadalom vesz részt a műalkotás létrehozásában. A felelet világosan mutatja azt a helyzetet, amibe a művészet a XIX. század után került. Akadnak olyan társadalmi rétegek, amelyek összefogásából keletkezett az építészet, és olyan társadalmak, amelyekben az egyesek lépnek előtérbe. Ezért merült fel olyan vélemény, hogy a magyar művészet csak a XIX. századtól kezdődött. Azelőtt nem volt magyar művészet? Ez azért eshetett meg, mert egyénekként, az egyéneknek a nemzetiségével akarták meghatározni a művészetet. Teljesen történelmietlen felfogás! A történelem egészében élő emberi társadalom hozta létre az 1800 előtt művészetet. Ilyen értelemben beszélhetünk tehát határon kívüli magyar építészeti örökségről. E megállapítás nem az alkotók, nem a megrendelők, nem a kivitelezők nemzetiségére utal, hanem arra, hogy mindezek egységes történelmi szférában alkotnak és éltek. Amikor a középkorban megkérdezték, hogy valaki hova való, akkor aki itt élt Magyarországon nem azt mondta, hogy szász vagy szlovák, vagy magyar, hanem azt mondta, hogy hungarusz. A XV. század elején megszerkesztették azt az anyakönyvet, amely a Magyarországról a bécsi egyetemre került hallgatók nevét és adataikat tartalmazta. Csupa hungarusz volt. Az itáliai egyetemen, vagy a krakkói egyetemen, ahova sokat jártak a magyarok, ha megkérdezték, hogy honnan való, hungarusz volt a válasz. Ebben a burokbán tartoztak össze.